

A régi Erdély – brit szemmel

George Meredith avatta először irodalmi hőssé, s aztán tulajdon leánya, Virginia Woolf. Macaulay volt a barátja, s Thackeray ifjabb lányát vette feleségül. *Sir Leslie Stephen* (1832—1904) nevét azonban nem csupán angol regények és irodalmi anekdoták őrzik: jelentős, s manapság újra sokat olvasott kritikusa, esszéistája és gondolkodója volt ő a viktoriánus Angliának. Korabeli folyóiratban akadtunk rá arra az útirajzára, amely — idegen szerző tollából — talán a leghívebb és legszínesebb rövid beszámoló a *kiegyezés előtti Erdélyről*, és egyben tanulságos adalék az angoi—magyar érintkezések történetéhez is.

A múlt század középső évtizedeiben nem egy angol világjáró akadt, aki elmerészkedett „a civilizáció határáig”, és meglátogatta az Osztrák Birodalom e „félre-eső zugát”. Stephen többek között *John Paget*-nek, a „Magyarország és Erdély” című, igen népszerű útikönyv szerzőjének és *Charles Boner*-nek, a rangos publicistának („Erdély: Termékei és népe”) a nyomdokaiba lépett, amikor barátjával, *James Bryce*-szal együtt felkerekedett, hogy bejárja ezt a tájat.

Zord időkben indultak útnak. A porosz—osztrák háború ekkoriban ért véget, és Benedek tábornagynag látványos veresége Anglia-szerte felébresztette az érdeklődést az Osztrák Birodalom sorsa, népeinek jövője iránt. 1848—49 lelkes magyarbarátsága már oda volt, s a megvert Ausztriát — egyes körökben legalábbis — lassan csaknem úgy szánták már, mint a legyőzött Magyarországot alig két évtizeddel korábban. Szerepe volt ebben a poroszoktól való általános félelemnek csakúgy, mint a katolikus angolok világában a „pápista” Ausztria iránt megnyilatkozó hagyományos rokonszenvnek. Hatalmi megfontolások mindemellett még az angol kormánynak is azt diktálták, hogy a cári Oroszországgal szembeni legfontosabb közép-európai védőgátat ne engedje gyengíteni.

De Leslie Stephen tisztában volt Königrätz háttérével. Jól tudta, hogy a „gyújtótűs puska” csupán egyike volt az osztrák vereség számtalan okának. „Rothadt volt az adminisztráció, rosszak a tábornokek, rosszak a tisztek és rosszak a csapatok is, és az egész nép elégedetlen. Ha a háború egy hónappal tovább tartott volna, az egész birodalom összeomlik, »akár egy kipukkadt léggömb...» „Általános véleményem ... röviden összegezhető: ha van isten földjén rothadt, ormótlan, roskatag s teljesen haszontalan és zsarnoki intézmény, akkor ez az Osztrák Birodalom” — írta egy amerikai barátjának.

Stephen azon kevés angol közé tartozott, akik ezt a véleményt személyes tapasztalatokra alapozhatták. „Az utat Béctől Szebenig ... három szakaszban tettük meg — írta cikkében —, s mindegyik eggyel távolabbi időszakba, a civilizáció egy korábbi fokára vitt vissza bennünket.” Erdélyi utazásukat úgy tekintették, mint „egy száz vagy kétszáz esztendő ugrást visszafelé”. A helybeliekkel folytatott beszélgetéseire hivatkozva Stephen megjegyzi: „Roppant készletek, korlátlan ásványi és mezőgazdasági vagyon birtokában mindenki azt állítja, hogy (Erdély) évről évre szegényebb lesz. Nincs kereskedelem, nincs pénz, nincs hitel és nincs mód a szomszédokkal való érintkezésre. Valóban, az osztrák kormány kárhóztatása után a legnépszerűbb téma a pénz és a vasutak utáni sírás-rívás. S mindkettő hiányát a kormánynak tulajdonítják...” E gondolat szinte szóról szóra visszhangzik az úti-társ, James Bryce egy 1866 augusztusában írott levelében is.

A brit vendégek elgyönyörködtek az erdélyi táj megejtő szépségeiben, s a természet egy-egy leleménye olykor szülőhazájukra emlékeztette őket. A vendéglátók szívessége folytán megismerkedhettek a „helybéli csodákkal”, a kicsiny képtárakkal, apró városi könyvtárakkal is, ám mindennél sokkal inkább érdekelté őket maga

a nép. Hogy olvasóival megértesse a helyzetet, Stephen az erdélyi viszonyokat az írórszágiakkal hasonlította össze. Nehéz nem figyelni Stephen német- (szász-) és magyarbarátságára, melyet románellenes megnyilatkozásai hangsúlyozottá tesznek. Az egyébként igen tárgyilagos szerzőt valószínűleg az befolyásolhatta, hogy első-sorban a szász és a magyar lakosság köreiben forgolódott, akiknek — ekkor még — úgy látszik, sikerült angol vendégeikkel „uralkodó nemzetként” elfogadtatni magukat. De nem minden irónia nélkül szól a szerző a magyarokról sem, akikben újra meg újra „kiváló politikai szónokot” fedezett fel. „...Bárhonnan induljon is ki a beszélgetés, mindannyiszor az osztrák kormányzat gyalázásánál lukadunk ki.” „A beszélgetőtárs kifejezőképességétől függően ezerféleképpen illusztrálva és sokféle formába öltöztetve a szónoklatok változatlan alapeszméje ez: az osztrák kormány a sátán megszemélyesítője, s hozzá ez a legrosszabb álruhaféle, amit a sátán csak magára ölthet.” Az osztrák császárt legszívesebben olyan ördöghöz hasonlítják, aki még viteti is magát az áldozatával. Stephen jellemzőnek találja azt a módot, ahogyan a helybeliek a háború eseményeit megvitatták. „A császár magyar alattvalói komor elégtétellel néztek a világba, és azt találgatták, hogy szenvedései mennyire gyengítik majd karmainak szorítását.”

Stephen kitűnő írásából nemcsak a kortársi Anglia Magyarország-képéhez kapunk fontos adalékokat, hanem fordítva is: a kiegyezés kori magyarok vélekedését is megismerjük az egykorú angolokról. Stephen Charles Boner erdélyi útikönyvének fogadtatásáról szólva megírja: a munkát osztrákbarát hangvétele az erdélyi magyarság köreiben „indexre helyezte”. Ez — a szerző szavaival — „az angol kritika iránti különleges érzékenységnek” volt köszönhető. „Az angolnak — a világ minden nemzete közül a leginkább — kötelessége, hogy rokonszenvenzen egy olyan néppel, amely erőszakkal elragadott, ősi, alkotmányos kiváltságaiért küzd; s különösen elítélendő, ha lankasztani igyekszik lelkesedésüket avagy bármiféle megalkuvást ajánl.” Stephennek ez a megjegyzése különösen méltó a felidőzésre. Korai, hiteles dokumentuma egy sajtós, a 48—49-es szabadságharctól egészen századunk közepéig újra meg újra kísértő gondolatnak: Magyarországot „különleges kapcsolat” fűzi Angliához, s az angoloknak kötelességük, hogy rokonszenvvel tekintsenek a szabadságáért küzdő, jobb sorsra érdemes magyar népre.

Stephen — úgy tűnik — nem látogatott többé Magyarországra. Útitársára azonban az erdélyi utazás mély benyomást gyakorolt. Többször is visszatért az országba, több mint félszáz esztendővel később pedig az agg Bryce (ekkorra már *Viscount Bryce of Dechmont*) egyike lett „a magyar revízió angol előharcosainak”. És ami Stephen befolyását, vagy e vélemény szélesebb körű elterjedését látszik alátámasztani: 1921-ben, a Lordok Házának revíziós vitája során elmondott beszédében ugyanazt az érvet használta Magyarország védelmében, amelyet Stephen 1866-ban, a *Cornhill Magazine*-be írott útirajzában. A magyarok angolbarát megnyilvánulásait visszaidézve igyekezett megnyerni a Ház tagjainak jóindulatát Magyarország számára.

Ekkorra azonban nagyot változott az angol közvélemény: R. W. Seton-Watson, Henry Wickham Steed és Harold W. V. Temperley publicisztikája nyomán a század első évtizedeiben gyors kiábrándulási folyamat ment végbe a szigetországban. A brit közvélemény ekkoriban túl sokat hallott a magyar kormányzat nemzetiségellenes belpolitikájáról ahhoz, hogy méltányolja a magyarok mégoly „jóleső” angolbarátságának felelőtlenségét. 1866 élményei felett eljárt az idő — a politikai közvélemény formálóinak kevés illúziójuk maradt Magyarországgal kapcsolatban. Mégis, Leslie Stephen tanúvallomása fontos adalék e kiábrándulás történetéhez: számon kell tartanunk.

JEGYZETEK

Leslie Stephen *Transylvania* (Erdély) című cikke a „The Cornhill Magazine” 1866. novemberi számában jelent meg (Vol. 14, 567—585. l.). O. W. Holmes-nak szóló, 1866. szeptember 20-án kelt levelét F. W. Maitland közölte *The Life and Letters of Leslie Stephen* (Leslie Stephen

élete és levelei) című munkájában (London, 1906, 182 l.). Stephenről legutóbb Noël Gilroy Annan írt alapos biográfiát: *Leslie Stephen: His Thought and Character in Relation to His Time* (Leslie Stephen: Gondolatai és jelleme korának tükrében) (London, 1951). Az 1870-es években Stephen szerkesztője is volt a *Cornhill Magazine*-nek; e korszakáról Oscar Maurer közölt fontos adatokat *Leslie Stephen and the Cornhill Magazine, 1871–1882* (Leslie Stephen és a Cornhill Magazine) című tanulmányában („Texas University Studies in English”, Vol. 32, 1953, 67–95. l.).

James Bryce leveleit H. A. L. Fisher publikálta *James Bryce (Viscount Bryce of Dechmont, O. M.)* című életrajzában (London, 1927, 122–129. l.). Bryce magyar kapcsolataival Balogh József foglalkozott, előbb a „The Hungarian Quarterly”-ben: *Lord Bryce and Hungary: on the Centenary of his Birth* (Lord Bryce és Magyarország: születésének századik évfordulójára) (Vol. IV, 1938, 750–756. l.); majd a „Budapesti Szemlé”-ben (*A magyar revízió angol előharcosa. Lord Bryce születésének századik évfordulójára*) (1939. július, 39–48. l.). Fontos adalékokat közölt e kérdésekről Gál István *Magyarország, Anglia és Amerika* című, igen értékes gyűjteményében (Budapest, 1945, 59. és 258. l.).

JESZENSZKY GÉZA

C. A. Macartney és a magyar történelem

Arnold Toynbee „Acquaintances” című visszaemlékezéseiben arról ír, hogy minden angol történészgeneráció kitermeli a maga magyar-szakértőjét, mégpedig szabályosan váltakozva hol egy „magyarbarátot”, hol egy „magyarellenest”. Az I. világháború idején Seton-Watson (Scotus Viator) kíméletlen kritikája volt a domináns, a II. világháború előtti években felváltotta őt a magyarokkal rokonszenvező Macartney, hogy napjainkban A. J. P. Taylor személyében ismét a bíráló tendencia kerekedjék fölül. Ez a beállítás ugyan leegyszerűsítő, sőt téves, mégis tükrözi az általános felfogást, amit sokszor a történészek is osztanak. Ezért érdemes megvizsgálnunk, hogy a Magyarországról egy tucat könyvet és számtalan tanulmányt író brit historikus joggal vádolható-e Magyarország melletti részrehajlással, s hogy állítólagos magyarbarátsága a régi magyar uralkodó osztály pártfogását jelenti-e, vagy a magyar nép, a magyar kultúra iránt érzett rokonszenvet?

Carlile Aylmer Macartney neve Magyarországon ma meglehetősen ismeretlen, de az idősebb nemzedékből még bizonyára sokaknak a fülébe cseng a II. világháború alatt „illegálisan” hallgatott londoni rádióban rendszeresen megszólaló hang: „Itt Macartney Elemér beszél.” Ez a hórihorgas, pipázó, „tipikus” angol (pontosabban ír-skót) még a 20-as években kezdett foglalkozni honfoglalás előtti történetünkkel és ezzel egyidejűleg az akkori „magyarkérdés”-sel, vagyis Magyarország és szomszédai viszonyával, Kelet-Közép-Európa nemzeti, illetve kisebbségi kérdéseivel. Sűrűn követték egymást munkái: *The Magyars in the Ninth Century* (1930, 1968²), *Hungary* (1934) (e korpék 1936-ban magyar fordításban is megjelent), *National States and National Minorities* (1936) (Nemzetállamok és nemzeti kisebbségek), *Hungary and her Successors* (1937, 1968²) (Magyarország és utódállamai). Nem tagadható, hogy e könyveiben a szerző rokonszenvvel közeledett Magyarországhoz, annak múltjához és akkori gondjaihoz, de a Seton-Watsonnal való koncepcionális szembeállítás nem állja meg a helyét. Több magyarországi konzervatív ismertetője éppen azt vetette szemére, hogy milyen sokat merített Seton-Watson és Jászi Oszkár nézeteiből, maga Seton-Watson pedig elismerőleg hivatkozott későbbi írásaiban Macartneynek a kisebbségek helyzetével foglalkozó kutatásaira. A két világháború